

Tarihî Kıpçak Türkçesi Dönemi Eserlerinde İçecek Adı Olan Sözcükler The Words Used as Beverage Names in Literary Works During Historical Kipchak Turkish Period

Kübra MALTA*

ÖZ

Bu çalışmanın konusu, Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde geçen içecek adlarının, özellikle “belli bir işlemde geçirilerek elde edilen içecek adlarının” art zamanlı incelemesini içerir. Tarihî Türk lehçelerinde geçen içecek adlarından bazılarının yer veren önceki çalışmalardan farklı olarak burada, Kıpçak dönemi eserleri merkeze alınmış ve bu eserlerde geçen içecek adlarının tümü ilk kez bir araya getirilmiştir. Böylece, Türk kültür çalışmaları ile ilgili kaynaklara katkıda bulunmak amaçlanmıştır. İnceleme bölümünde Kıpçak Türkçesi döneminde geçen 29 içecek adı tespit edilmiştir. Bu sözcükler Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden itibaren geriye dönük olarak taranmış; sözcüklerin künye bilgileri, metinde geçen biçim ve anlamları verilmiştir. Elde edilen verilere göre Kıpçak dönemi eserlerinde “çağır, ayran ve kıymız” gibi sıklıkla görülen içecek adlarının yanında “hamr, işmek (II) kumlağ, rāh, şabūh, sarı, süçü, şerbet, şıra, şîre, şüşüş” olmak üzere yalnızca bu döneme özgü metinlerde geçen içecek adları belirlenmiştir. Çalışmanın sonunda, Türkçe içecek adlarının (%65,5) yabancı içecek adlarına (%34,5), Arapça kökenli içecek adlarının (%27,5) Farsça kökenli içecek adlarına (%7) oranının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir sesbilgisi özelliği olarak “içmek ~ işmek, çağır ~ çağır ~ şağır” gibi içecek adlarında /ç/~ş/ nöbetleşmesi gözlemlenmiştir. Kıpçak dönemi metinlerinde geçen içecek adları arasında “ayran, boza, kıymız, şarap, şerbet ve şıra” gibi günümüz Türkçesine ulaşabilmiş sözcüklerin bilgisi paylaşılmıştır. Makalede ele alınan sözcüklerin tarihsel arkaplanı sunularak Modern Kıpçak sahasındaki görünümünün de araştırılabilmesi için bir zemin sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: *Tarihî Kıpçak Türkçesi, İçecek, Sözcükbilim, Adbilim, Anlambilim*

ABSTRACT

The subject of this study includes the diachronic analysis of the beverage names, particularly the "beverage names obtained through a certain process" in the works of the Kipchak Turkish period. Unlike the previous studies that included some of the beverage names in historical Turkish dialects, the Kipchak works were taken to the center, and all the beverage names from this period were brought together, for the first time, in this study. Therefore, its purpose is to contribute to the resources about Turkish cultural studies. In the analysis section, 29 beverage names were identified in the works of Kipchak Turkish period. The beverage names were scanned from the works of the Kipchak Turkish , the address of the words was shown, and finally their form in the texts and meanings were given. As a result of the findings, besides the beverage names, such as “çağır, ayran and kıymız” were mentioned frequently in the works of the Kipchak period, the beverage names such as “hamr, işmek (II) kumlağ, rāh, şabūh, sarı, süçü, şerbet, şıra, şîre, şüşüş” mentioned only in the texts specific to the period. The percentage

* Arş. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, kubra.malta@gmail.com
(<https://orcid.org/0000-0001-5619-2740>).

of Turkish beverage names (65.5%) was found higher than foreign beverage names (34.5%), and Arabic beverage names (27.5%) were higher than Persian beverage names (7%). As a phonological feature, the variation of /ç/ ~ /ş/ was observed in the names of drinks such as “içmek ~ işmek, çağır ~ çakır ~ şağır”. The words, used as beverage names in the texts of the Kipchak period and reached to the Modern Turkish language, such as “ayran, boza, kımız, şarap, şerbet, and şıra,” were identified. Finally, this study presents the information of the historical background of the beverage names in the Kipchak period and provides a basis for investigating their appearance in the modern Kipchak field.

Keywords: *Historical Kipchak Turkish, Beverage, Lexicology, Onomastics, Semantics*

Extended Summary

Historical Kipchak Turkish language, which is classified in Middle Turkic language, is one of the historical Turkish language periods. The works of the Kipchak language, offering us the opportunity to convey the living words of this period, played a major role in shaping the Turkish lexicography traditions. The works such as dictionaries and grammars, fiqh books, books about archery, books about horses, and literary texts have various language material. As a result of the diversity, researchers can group and analyze this material in different concepts. In this study, the names of the beverages, particularly the names of “fermented beverages”, were brought together for the first time and examined diachronically in historical Turkish language periods. The findings of the research provide extremely important contributions not only to the lexicology of the Turkish language but also to Central Asian cultural studies. The secondary aim of this study is to provide a base for new studies about the beverage names in the Modern Kipchak field.

At the beginning of the survey, the beverage names identified in the works of Kipchak Turkish language are as follows: “aķmıķ, ayran, bāzık, bor, boza, çağır ~ çakır ~ şağır, hamr, kımız, nebız, rāh, şabūh, sarı, seker, şorma, süci, sücü, şarāb, şerbet, şıra, şire, şüşüş, tılā, kumlaķ, susun”. In the analysis section, the information the beverage names in Kipchak period was given. Before giving the features of the beverage names of the Kipchak Turkish period, the general name of the beverages, *içmek* and *içgü* were examined. In this section, the formula of information includes the material of Kipchak works, dictionaries and grammars, fiqh books, books on archery, books on horses, and literary texts as follows:

beverage name “meaning of the beverage name” **Kipchak** CC-, KI-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, KK-, DM-, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

The information of words in (pre- Kipchak) language period was arranged in classical order as follows:

Historical background: Old Turkic, Karakhanid DLT-, KB-, AH-, TİEMKT, RKT-, Khwarezm NF-, KE-, ME-, MM-, HKT, İML-.

This formula was applied for every beverage name in the works of the historical Kipchak Turkish period.

According to the results obtained from this article, the general name of the beverages, *içgü* and *içmek*, has undergone a narrowing of meaning in the Kipchak Turkish period and has been used in the sense of “şerbet”. The beverage names “hamr, işmek (II) kumlaķ, rāh, şabūh, sarı, sücü, şerbet, şıra, şire, şüşüş” were mentioned first time in the texts specific to the historical Kipchak Turkish period. The percentage of Turkish beverage names (65.5%) is higher than the foreign beverage names (34.5%), and the percentage of Arabic beverage names (27.5%) is higher than Persian beverage names (7%). The variation of /ç/ ~ /ş/ was observed in the names of beverage such as “içmek ~ işmek, çağır ~ çakır ~ şağır”. The words, such as

“ayran, boza, kımız, şarap, şerbet and şıra” that were used in the texts of the historical Kipchak period exist in the Modern Turkish language.

Giriş

Türk dili ve Türk tarihinin erken dönem yazılı kaynaklarından itibaren karşılaşılan *Kıpçak* adı, Türkoloji çalışmalarında Türk dilinin tarihî dönemlerinden biri olarak adlandırılmakla birlikte bu dili konuşan topluluğun adını da ifade etmektedir. Bir terim olarak *Kıpçak*, 8. yüzyılda Kimeklerle bir arada yaşayan bir topluluk, 11. yüzyılın başlarından 13. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar Batı Sibirya ile aşağı Tuna arasındaki bölgeye hâkim olan kabile birliği, bu kabile birliğinin doğudaki temsilcisi ve Türk dilinin bir lehçesi olarak kaynaklarda yer almaktadır.¹ Türkçenin Kuzey-Batı grubu içerisinde değerlendirilen Kıpçak Türkçesi eserlerinin asıl gelişimi, 13. ve 14. yüzyıllarda Ön Asya ve Mısır’a köle olarak gelen Kıpçakların eliyle olmuştur.² Çalışmamız, işte bu dönemlerde ve bu bölgelerde, Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserlerde geçen içecek adlarını içermektedir.

Tarihî Kıpçak Türkçesi eserleri, araştırmacılar tarafından “sözlük ve gramerler, fıkıh kitapları, okçulukla ilgili kitaplar, atlarla ilgili kitaplar ve edebî metinler” olmak üzere 5 ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bugün için bilinen Kıpçak Türkçesi dönemine ait 17 eser arasında sayıca diğerlerinden üstün sözlük ve gramerler, özellikle Türk sözlükçülük geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Eserlerde göze çarpan çeşitlilik ve özellikle gündelik dile özgü sözcük hazinesi, araştırmacılara metinlerde geçen sözcükleri çeşitli başlıklar altında gruplandırma ve inceleme imkânı vermektedir. Bu çalışmada da Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde geçen içecek adları, daha özel bir ifadeyle “belli bir işleminden geçirilerek elde edilen içecek adları” bir araya getirilmiş ve tarihî metinlerde art zamanlı olarak incelenmiştir. İncelenen sözcüklerden bazıları önceki Türk dili³ ve Türk kültürü⁴ çalışmalarında ele alınmış olmakla birlikte bu çalışma, Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserlerde geçen içecek adlarının tümünü ilk kez bir araya getirmesi yönüyle diğerlerinden farklılık göstermektedir.

Kıpçak Türkçesi dönemi içecek adlarının tarihî metinlerdeki görünümünü ve metinlere dağılımını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın hazırlık sürecinde, öncelikle *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*⁵ taranarak incelemede ele alınacak maddeler tespit edilmiştir. Tespit edilen maddelerin tümü, Kıpçak Türkçesi dönemi ve öncesindeki Türk yazılı kaynakların her birinde tanıklandırılmış; künye bilgileri, metinlerdeki biçimleri ve anlamları sırasıyla verilmiştir. Bu yolla içecek adlarının metinlerde hangi dönemden itibaren hangi sıklıkla geçtiği ve hangi esere özgü olduğu ile ilgili veriler elde edilmiştir.

Aşağıdaki inceleme bölümünde görülebileceği üzere içecek adlarının tarihî metinlerdeki görünümü ve geçirdikleri evreler değerlendirilirken, sık karşılaşılan ve nispeten daha fazla bilgi sahibi olabildiğimiz sözcükler için köken bilgisine ilişkin modern zamanlarda yapılmış çeşitli yorumlar paylaşılmış; ancak daha az bilgi sahibi olduğumuz sözcüklerin metinlerdeki görünümüne ilişkin verilerle yetinilmiştir.

1. Kıpçak Dönemi Söz Varlığı İçinde İçeceklere Ad Olan Sözcükler

Sözcüklerle ilgili verilerin paylaşıldığı bu bölümde “akmış, ayran, bāzık, bor, boza, çağır ~ çakır ~ şağır, hamr, kımız, kumlak, nebîz, rāh, şabūh, sarı, seker, şorma, susun, süçi ~ süçü,

¹Kovács, Szilvia, “Kipchak”, *Encyclopaedia of Islam*, THREE. Erişim Tarihi: 19.12.2021 <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_35613>.

² Bilgin, Azmi, Necmettin Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 20.12.2021 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/kipcaklar#2>>.

³ Örneğin; Mehmet Turgut Berbercan, “Tarihî Türk Lehçelerinde Geçen Bazı İçecek Adları Hakkında Leksikal Tespitler”, *Turkish Studies*. C. 5, S. 4 (2010): 914-929.

⁴ Örneğin; Çağatay Üstün, “Eski Bir Türk İçeceği: Kımız (Koumiss)”, *Türklük bilimi Araştırmaları Dergisi*. S. 26 (2009): 247-255. Engin Çetin, “Divanü Lügati’t-Türk’teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S. 2 (2005):185-200.

⁵ Toparlı, Recep vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

şarāb, şerbet, şıra ~ şîre, şüşüş, tılā” olmak üzere Kıpçak dönemi eserlerinde geçen 29 içecek adı incelenmiştir. Bu bilgilerin düzeninde öncelik dönemin sözlük ve gramerlerine verilmiş; fıkıh kitapları, okçulukla ilgili kitaplar, atlarla ilgili kitaplar ve edebî metinler bu sırayı takip etmiştir. Sözcüklerin Kıpçak Türkçesi döneminden önceki görünümü ise kronolojik sıraya göre tertip edilmiştir.

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde yer alan içecek adlarına geçmeden önce, bu bölümde öncelikle içeceklerin genel adı olan *içmek* ve *içgü* üzerinde durulmuştur.

içmek “içilecek şey”⁶ **Kıpçak** CC-, Kİ-, İH-, TA-, TZ-⁷, BM-, KK/70b/9 içmek “içecek şey”, KK/70b/11 içmek “eritilmiş şeker şerbeti”⁸, DM/6b/3, 21a/15, 23b/8 içmek “içilecek şey”⁹, KF-, KFT-, MS-, İM/39a/6 içmek “içilecek şey”¹⁰, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

Tarihî: ETü. aş içgü “yiyecek ve içecek”¹¹, Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT324v/2... içgü “içilen şey, içki”¹², RKT/30/34a/2 içgü “içecek şey”¹³, Harezmi NF-, KE-, ME/108/4, 206/5 içkü “içki”¹⁴, MM-, HKT/200b/05 içgü “içecek, içilecek şey”¹⁵, İML-.

KK’de *içmek* “eritilmiş şeker şerbeti” anlamıyla anlam daralmasına uğrayan sözcük DM’de *işmek* biçimiyle /ç/ ~ /ş/ nöbetleşmesine işaret etmektedir.

aķmık

aķmık “boza”¹⁶ **Kıpçak** CC-, Kİ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM/4a/9 aķmık “boza”¹⁷, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

Tarihî: ETü., Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

ayran

ayran¹⁸ “ayran”¹⁹ **Kıpçak** CC-, Kİ-, İH-, TA/17b/1 ayran “ayran”²⁰, TZ/31b/12 ayran “ayran”²¹, BM/8/3 aķran “kesik süt”²², KK-, DM/4b/4 ayran “ayran”²³, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT/85/3 ayran “ayran”²⁴.

⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), 116.

⁷ TZ eķi [= Bk. Düzelt: içki] maddesi Atalay tarafından düzeltilerek TZ/11a/4 içki “keçi” maddesine yönlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Besim Atalay, *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945), 167, 175.

⁸ Toparlı, Recep vd., *El-Kavânîni’l-Küllîyye Li-zabti’l-Lûgati’t-Türkiyye*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999), 109-110.

⁹ Recep Toparlı, *Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lûgati’t-Türkiyye* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 86.

¹⁰ Toparlı, Recep. *İrşâdî’l-Mülûk ve’s-Selâtin*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 398.

¹¹ S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 24a.

¹² Kök, Abdullah. “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin” (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2004), 395.

Ünlü, Suat. “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2004), 459.

¹³ Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004), 398.

¹⁴ Nuri Yüce., *Mukaddimetü’l-Edeb, Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), 128.

¹⁵ Gülden Sağol, *An Inter-Linear Translation of The Qur’an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 61.

¹⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 6.

¹⁷ Recep Toparlı, *Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lûgati’t-Türkiyye*, 70.

¹⁸ Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde geçen **ayran** sözcüğü için ayrıca bkz. Ayşe Şeyma Fındık, “Kıpçakçada Süt ve Süt Ürünleri ile İlgili Sözcükler”, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, C.5, S.2, (2020): 3.

¹⁹ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 18.

²⁰ Toparlı, Recep vd., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 90.

²¹ Besim Atalay. *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, 145.

Tarihî: ETÜ. ayran “ayran’ ve benzeri”²⁵, Karahan *DLT/73* ayran “churned milk”²⁶, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML/166* ayran.

EDPT’de “ayran’ ve benzeri” şeklinde tanımlanan sözcüğün Moğolcada görülen *ayrak* biçiminin Türkçe ödünçleme olabileceğini ileri süren Clauson, sözcüğün Moğolca olduğu yönündeki düşünceye kuşkuyla yaklaşır.²⁷ Moğolca sözlükte *ayrag* “kıymış, kısırak veya ineğin mayalanmış sütü”²⁸ anlamıyla geçen sözcüğün kökeniyle ilgili bilgi verilmediği gibi anlam bakımından da Eski Türkçeden farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Doerfer ise sözcüğün anlamını “mayalanmış inek sütü” şeklinde verir; kökeninin Türkçe olduğunu, Türkçeden Moğolcaya geçip, sonrasında Moğolcadan Türkçeye geldiğini belirtir.²⁹

bāzık

bāzık “Ar. sıra”³⁰ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ-*, *İH-*, *TA-*, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM-*, *KF-*, *KFT/386a/28* bāzık “ateşte veya güneşte pişirilip üçte ikisinden az miktarı giden ve sarhoşluk verici bir hale gelen üzüm usaresi”³¹, *MS-*, *İM/415a/1* bāzık “Ar. sıra”³², *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETÜ., Karahan *DLT-*, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

bor

bor “şarap, içki”³³ **Kıpçak** *CC/40a/17* bor “şarap”³⁴, *Kİ-*, *İH/16* bor “sücü, şarap”³⁵, *TA/17a/12* bor “şarap”³⁶, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM-*, *KF-*, *KFT-*, *MS-*, *İM-*, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETÜ. bo:r “şarap”³⁷, *yegirmi batman*³⁸ *edgü bor* “yirmi batman iyi şarap” (USp.71,4)³⁹, bağ borluk “üzüm bağı”⁴⁰ Karahan *DLT/495* bōr “şarap [xamr]”⁴¹, *KB/2098*, *2651* bor “şarap”⁴², *AH-*, *TİEMKT/91r/8*...bor “içki, şarap”⁴³, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

boza

²² Ananiasz Zajaczkowski. *Manuel Arabe de la Langue des Turcs et des Kiptchaks (Époque de L'état Mamelouk)*, 6.

²³ Recep Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 73.

²⁴ Ali Fehmi Karamanlioğlu. *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülîstân bi't-Türki)*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989), 209.

²⁵ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 276a.

²⁶ Robert Dankoff ve James Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dîwân Luyât at-Turk)*, Part III. (Harvard University Printing Office, 1982), 18.

²⁷ S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 276a.

²⁸ Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 52.

²⁹ TMEN II, 639.

³⁰ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 26.

³¹ Açar, M. Emin. “Kitâbü Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)” (Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1989), 950.

³² Toparlı, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, 375.

³³ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 34.

³⁴ Mustafa Argunşah ve Galip Güner. *Codex Cumanicus*. (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015), 447.

³⁵ Veled İzbudak. *El-İdrâk Haşiyesi*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Devlet Basımevi, 1936), 8.

³⁶ Toparlı, vd., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, 95.

³⁷ S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 354a.

³⁸ Tarihî sahada ilk kez Uygur Türkçesinde tanıklandırabildiğimiz “bor” içeceği için Soğd kökenli “batman” ölçü biriminin kullanıldığını görmekteyiz. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Özyetgin, A. Melek. *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.)

³⁹ S. Gerard Clauson, *a.g.e.*, 306.

⁴⁰ S. Gerard Clauson, *a.g.e.*, 311a.

⁴¹ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dîwân Luyât at-Turk)*, Part III, 76.

⁴² Eraslan, Kemal vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks* (İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979), 103.

⁴³ Kök, “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin”, 334. Ünlü, “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)”, 394.

boza “darı, buğday veya arpadan yapılan bir içki”⁴⁴ **Kıpçak** CC-, Kİ/31 boza “bugünkü manasında (içki)”⁴⁵, İH-, TA/17a/12 boza “hurmadan yapılan şarap”⁴⁶, TZ-, BM-, KK/70b/12 boza “buğdaydan yapılan şarap”⁴⁷, DM/4a/9 boza “boza”⁴⁸, KF-, KFT/383a/25 boza “boza”⁴⁹, MS-, İM, İN-, BV-.

KFT’ de *boza* ile ilgili yer alan bilgiler aşağıdaki gibidir:

“Ammā ol boza kim buğdaydan 26) iderler, ya dağı arpadan iderler 27) ya dağı darudan iderler ya 28) dağı züreden iderler, ya dağı 29) baldan iderler, ya dağı incir- 30)den iderler, ya dağı sükker- 31) den iderler.” [KFT/383a/25-31]⁵⁰

“Ammā ol boza kim baldandur dağı arpandandur 16) dağı buğdaydandur dağı dağı incir- 17) dendür dağı züredendür.” [KFT/386b/15-17]⁵¹

Tarihî: ETü-, Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

Yukarıdaki, *boza* sözcüğü Kıpçak Türkçesi döneminden önceki kaynaklarda görülememektedir. Köken bakımından tartışmalı görünen sözcük Tietze tarafından Farsça *būza*⁵² sözcüğüyle ilişkilendirilirken bu görüş sözcüğü “farklı tahıllardan yapılan bir çeşit bira”⁵³ şeklinde tanımlayan Doerfer tarafından kabul edilmemiştir. Farsça sözlükte de kelimenin karşılığın pekçok sözlükte olduğu gibi “buğday, pirinç, darı, tahıllardan yapılmış bir çeşit içecek, bira”⁵⁴ olarak verilmiştir. Günümüz Türkçesinde de yaygın bir biçimde kullandığımız içecek adı *boza* “arpa, darı, mısır, buğday vb. tahılların hamurunun ekşitilmesiyle yapılan koyuca, tatlı veya mayhoş içecek”⁵⁵ anlamıyla *Türkçe Sözlük*’te yer almaktadır.

çağır ~ çakır ~ şağır

çağır ~ çakır ~ şağır “içki, şarap”⁵⁶ ve şağır “şıra, şarap”⁵⁷ **Kıpçak** CC/40a/17 çağır “şarap”⁵⁸, KI-, İH/16 çağır~çakır “şarap”⁵⁹, TA/17a/5 çakır “şarap”⁶⁰, TZ/13a/12, 36b/8 şağır [=çakır] “şıra, şarap”⁶¹, BM-, KK/70b/12, 84a/12 çağır “şarap”⁶², DM/4a/9 şağır “içki”⁶³, KF-, KFT/5b/55 çakır “şarap”⁶⁴, MS-, İM/10b/2 çakır “içki”⁶⁵, İN-, BV çakır “şarap”⁶⁶, RH çakır, MG-, GT-.

⁴⁴ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 35.

⁴⁵ Ahmet Caferoğlu, *Abū Hayyān, Kitāb al-İdrāk li-lisān al-Atrāk*. (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931), 21.

⁴⁶ Toparlı, vd., *Kitāb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, 96.

⁴⁷ Toparlı, vd., *El-Kavâninü'l-Küllîyye Li-zabtî'l-Lügati't-Türkiyye*, 105.

⁴⁸ Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudîyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 78.

⁴⁹ Açar, M. Emin. “Kitābu Fi'l-Fıkh Bi-Lisānî't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 956.

⁵⁰ Açar, “Kitābu Fi'l-Fıkh Bi-Lisānî't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 839.

⁵¹ Açar, “Kitābu Fi'l-Fıkh Bi-Lisānî't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 845.

⁵² Andreas Tietze. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat (Cilt 1 A-E)*. (İstanbul-Wien: Simurg-Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2002), 377.

⁵³ TMEN II, 788.

⁵⁴ Steingass, Francis J. *A Comprehensive Persian-English Dictionary (New Reprint)*. (Beirut: Librairie Du Liban, 1975), 206.

⁵⁵ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 12.12.21, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

⁵⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 45.

⁵⁷ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 249.

⁵⁸ Argunşah ve Güner, *Codex Cumanicus*, 455.

⁵⁹ İzbudak, *El-İdrāk Haşîyesi*, 9.

⁶⁰ Toparlı, vd., *Kitāb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, 99.

⁶¹ Atalay, *Ettuhfet-üz-zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 245.

⁶² Toparlı, vd., *El-Kavâninü'l-Küllîyye Li-zabtî'l-Lügati't-Türkiyye*, 106.

⁶³ Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudîyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 108.

⁶⁴ “Kitābu Fi'l-Fıkh Bi-Lisānî't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 962.

⁶⁵ Toparlı, *İrşâdî'l-Mülûk ve's-Selâtin*, 382.

⁶⁶ Açar, M. Emin. “Baytaratü'l-vâzih: İnceleme - metin - indeks”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1986).

Tarihî: ETÜ. çağır “fermante edilmemiş üzüm suyu; şarap”⁶⁷, Karahan *DLT/183* çağır “içecek, şarap” [‘aşır; xamr]⁶⁸, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE/140r/10...* çağır “şarap”, *KE/161v/21...* çağır “şarap”⁶⁹, *ME/84/2*, *93/7* çağır “şarap”⁷⁰, *MM-*, *HKT-*, *İML-*, *AKT-*.

Clauson, Kaşgarlı’nın eserinden aktardığı “fermante edilmemiş üzüm suyu” ifadesinin sözcüğün orijinal anlamını yansıtabileceğini; ancak bu eser dışında genelde “şarap” veya modern dönemlerde başka bazı içki türlerini karşıladığını belirtilmiştir.⁷¹ Doerfer de sözcüğün diğer anlamları arasında “şarap” anlamını vermiştir.⁷² Böylece, sözcüğün daha çok alkollü içecekleri ya da şarabı ifade etmede kullanıldığını söylemek mümkündür. *Çakır* sözcüğü günümüz Türkçesinde doğrudan olmasa da dolaylı olarak “yarı sarhoş”⁷³ anlamlarına gelen *çakırkeyif* sözcüğünde yaşamaktadır.

hamr ~ hamur

hamr ~ hamur “Ar. şarap”⁷⁴ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ-*, *İH-*, *TA-*, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM-*, *KF-*, *KFT/385a/3* hamur “içki, sarhoşluk veren içecek”⁷⁵, *KFT/383b/1...* hamr⁷⁶, *MS-*, *İM-*, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT/315/4...* hamr “şarap”⁷⁷.

Tarihî: ETÜ., Karahan *DLT-*, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT/37/12b/3* hamr “şarap”⁷⁸, *AKT/106/18* hamr “şarap”⁷⁹, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT/118a/7* hamr “şarap”, *HKT/230a/7* hamr “üzüm”⁸⁰, *İML-*.

Bahsi geçen Arapça kökenli içecek adı tarihî sahada Kur’an tercümelerinde ve tefsirlerinde tanıklanabilmektedir. *hamr ~ hamur* sözcüklerinin *KFT*’deki tanımı aşağıdaki gibi verilmiştir:

“38) Hamur didikümüz yaş üzüm suydur. 39) Kaçan kaynasa dahı iti olsa dahı köpükini 40) kemişse. kaynamağdan maşsüdumuz 41) oda kaynamağ degüldür.” [*KFT/386a/38-41*]⁸¹

kımız

kımız “kısarak sütü, bir tür içki”⁸² **Kıpçak** *CC-*, *Kİ/75* qımız “kımız (at ve deve sütü)”⁸³, *İH/24* kımız “kımız”⁸⁴, *TA-*, *TZ/32a/1* kımız “kımız, ekşitilmiş kısarak sütü”⁸⁵, *BM-*, *KK-*, *DM/4b/4* kımız “kımız”⁸⁶, *KF-*, *KFT*, *MS-*, *İM/411a/4* kımız “kımız”⁸⁷, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETÜ. “mayalanmış kısarak sütü, kımız”⁸⁸, Karahan *DLT/184* qımız “kımız”⁸⁹, *KB/4442* kımız “kımız”⁹⁰, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

⁶⁷ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 409b.

⁶⁸ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III, 85.

⁶⁹ Ata, Aysu. *Şişaşı’l-Enbiyā, II Dizin*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997), 156.

⁷⁰ Yüce, *Mukaddimetü’l-Edeb, Hvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, 110.

⁷¹ S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 409b.

⁷² TMEN II, 1090.

⁷³ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 12.12.21, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

⁷⁴ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 91.

⁷⁵ Açar, “Kitābu Fi’l-Fıkh Bi-Lisāni’t-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 993.

⁷⁶ Açar, “Kitābu Fi’l-Fıkh Bi-Lisāni’t-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 840.

⁷⁷ Karamanlioğlu, *Gülstan Tercümesi (Kitāb Gülstān bi’t-Türki)*, 261.

⁷⁸ Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*, 371.

⁷⁹ Borovkov, Aleksandr K. *Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII Yüzyıllar)*, çev. Halil İbrahim Usta (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2002), 124.

⁸⁰ Sağol, *An Inter-Linear Translation of The Qur’an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 54.

⁸¹ Açar, “Kitābu Fi’l-Fıkh Bi-Lisāni’t-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 845.

⁸² Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 144.

⁸³ Caferoğlu, *Abū Hayyān, Kitāb al-İdrāk li-lisān al-Atrāk*, 75.

⁸⁴ İzbudak, *El-İdrāk Haşiyesi*, 30.

⁸⁵ Atalay, *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-Luġat-it-Türkiyye*, 198.

⁸⁶ Toparlı, *Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Luġati’t-Türkiyye*, 92.

⁸⁷ Toparlı, *İrşādü’l-Mülük ve’s-Selātın*, 410.

Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren tarihî kaynaklarda karşılaşılan *kımız* sözcüğünün Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde sıklıkla geçtiğini görmekteyiz. Clauson'un sözlüğünde “mayalanmış kısırak sütü, kımız” anlamıyla geçen sözcük Drevnetyukskslovar'da “молоко, иликусокжира, илипростокваща и сыр (Q BK 264) (Süt ya da katı iri yağ parçasından yapılan yoğurt veya peynir)” anlamıyla yer almaktadır.⁹¹ TMEN'de *kımız* maddesine ayrıntılı bir biçimde yer verilirken sözcüğün tarihî dönemlerde Farsça, Moğolca ve Rusça gibi komşu dillere ödünçleme yoluyla geçtiği belirtilir.⁹² *Türkçe Sözlük*'te ise *kımız* “kısırak sütünün mayalanmasıyla yapılan, az alkollü, ekşi bir Türk içkisi”⁹³ olarak tanımlanmaktadır.

ķumlāk

ķumlāk “şarap”⁹⁴ **Kıpçak** CC-, KĬ-, İH-, TA/17a/8 ķomlak “şarap”⁹⁵, TZ-, BM-, KK-, DM-, KF-, KFT, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

Tarihî: ETü. ķumla:ķ “Kıpçak ülkesinde yetişen fasulyeye benzeyen bir bitki”⁹⁶, Karahan DLT/239 qumlāq “Kıpçak'ta yetişen gündüzsefasına benzeyen bir bitki”⁹⁷, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

Kıpçak Türkçesi döneminden önce bir bitki adı olan ķumlāk, Kıpçak döneminde bu bitkiden elde edilen alkollü içecek ve şarap adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu içeceğin yapımında kullanılan malzemenin içeceğin adında belirleyici olduğu görülmektedir.

Bal ile karıştırılarak fermante edilen bir içecek olduğu belirtilen sözcük, EDPT'de “şerbetçi otu”⁹⁸ ile ilişkilendirilirken Drevnetyurksyslovar'da “название вьющегося растения”⁹⁹ bitki adı ile karşılanmıştır.

nebīz

nebīz “Ar. hurma ve arpadan yapılan bir tür içki”¹⁰⁰ **Kıpçak** CC-, KĬ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM-, KF-, KFT/256a/18 nebīz “hurma ve üzümünden yapılan bir içki”¹⁰¹ MS-, İM nebīz “hurma ve arpadan yapılan bir içki”¹⁰², İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

Tarihî: ETü.-, Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

rāh

rāh “Ar. şarap”¹⁰³ **Kıpçak** CC-, KĬ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM-, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT/2571 rāh “şarap”¹⁰⁴.

Tarihî: ETü.-, Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

⁸⁸ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 629b.

⁸⁹ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III, 136.

⁹⁰ Eraslan, vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks*, 251.

⁹¹ V. M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*. (Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1969), 441.

⁹² TMEN, III, 512.

⁹³ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 12.12.21, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

⁹⁴ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 162.

⁹⁵ Toparlı, vd., *Kitāb-ı Mecmū-ı Tercümān-ı Türki ve Acemî ve Mugālî*, 21.

⁹⁶ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 628a.

⁹⁷ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III, 147.

⁹⁸ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 628a.

⁹⁹ V. M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*. (Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1969), 466.

¹⁰⁰ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 199.

¹⁰¹ Aḡar, “Kitābu Fi'l-Fıkh Bi-Lisāni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 1044.

¹⁰² Toparlı, *İrşādü'l-Mi'lük ve 's-Selātin*, 429.

¹⁰³ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 217.

¹⁰⁴ Karamanhoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitāb Gülistān bi't-Türki)*, 348.

şabūh

şabūh “Ar. sabahleyin içilen içki”¹⁰⁵ **Kıpçak** CC-, Kİ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT/196/2 şabūh “sabahleyin içilen içki”¹⁰⁶.

Tarihî: ETü.-, Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

sarı

sarı “şarap”¹⁰⁷ **Kıpçak** CC-, Kİ/57 sarı “şarap”¹⁰⁸, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

Tarihî: ETü.-, Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

seker

seker “kaynamış hurma suyu”¹⁰⁹, **Kıpçak** CC-, Kİ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM, KF-, KFT/386a/33 seker “pişirilmediği halde kendi kendine kaynayıp sarhoşluk verici hale gelen taze hurma suyunun kaynayıp keskinleşmesi ve köpüğünü atması hali”¹¹⁰, MS-, İM/415a/1 seker “kaynamış hurma suyu”¹¹¹, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

KFT’de “seker” içeceğinin tanımı aşağıdaki gibi yapılmıştır:

“Kaçan ruṭab suyu kaynasa daḥi iti olsa 33) daḥi köpükünü kemişse aña seker dir-34)ler.”
[386a/32-33]¹¹²

Tarihî: ETü. *seker (*gen.zm.s.-f.*) (< sek- “yürümek”), sekerçi “haydut”¹¹³, Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT263b/5 [seker] “şarap”¹¹⁴, İML-.

EDPT’de, kökeni İran dilleri ile ilişkilendirilen sözcüğün Arapça *saraq* “çalmak” fiilinden yola çıkılarak “haydut”¹¹⁵ ile yorumlandığı görülmektedir. Buna karşın yakın tarihli çalışmalarda *seker*in aslında bir içecek adı olduğu ve *seker*çinin de “içki içen ve taşkınlık eden” anlamına geldiği düşüncesi ileri sürülmektedir.¹¹⁶ Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde *seker*den bir içecek adı olarak bahsediliyor oluşu ikinci görüşü destekler niteliktedir. İM’de *seker* içeceğinin tanımı aşağıdaki gibidir:

“Taḳı seker tédügi ol-turur kim ⁽²⁾ ruṭab suwından bolḡay, kaçan kaynasa aning kibi-turur ya’ni ḥarām-turur ...” [IM/415a/1-2]¹¹⁷

sorma

sorma “bir cins içki, boza”¹¹⁸ **Kıpçak** CC-, Kİ/57 sorma “boza”¹¹⁹, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM 4a/7 şorma “boza”¹²⁰, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

¹⁰⁵ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 221.

¹⁰⁶ Karamanlioğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi’t-Türki)*, 351.

¹⁰⁷ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 227.

¹⁰⁸ Caferoğlu, *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, 87.

¹⁰⁹ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 230.

¹¹⁰ Aḡar, “Kitâbu Fi’l-Fıkh Bi-Lisâni’t-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 1058.

¹¹¹ Toparlı, *İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin*, 441.

¹¹² Aḡar, “Kitâbu Fi’l-Fıkh Bi-Lisâni’t-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 844.

¹¹³ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 822b.

¹¹⁴ Sağol, *An Inter-Linear Translation of The Qur’an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 54.

¹¹⁵ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 850b.

¹¹⁶ Berbercan, “Tarihî Türk Lehçelerinde Geçen Bazı İçecek Adları Hakkında Leksikal Tespitler”, 920.

¹¹⁷ Toparlı, *İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtin*, 303.

¹¹⁸ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 239.

¹¹⁹ Caferoğlu, *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, 107.

Tarihî: ETÜ. sörmə “bir şeyi emmek, içine çekmek; pratikte şarap, bira”¹²¹, Karahan DLT sörmə “çorba içerken çıkarılan ses [şib]”¹²², *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

EDPT’de yukarıdaki gibi açıklanan sözcüğün hem *boza* hem de *şarap* içecekleri için kullanıldığı görülmektedir.¹²³ Tarihî dönem metinlerinde karşılaşılan sözcüğün sör- “emmek”¹²⁴ eylemi günümüz Türkçesinde de *sormak* (II) “dudakları uzatıp soluğu kuvvetle çekmek”¹²⁵ anlamıyla yaşamaktadır.

süçi ~ sücü ~ sücü

süçi ~ sücü “üzümden yapılan şarap, içki”¹²⁶ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ/51* süçi ~ sücü [*Kıpç.*] “tatlı; şarap”¹²⁷, *İH/16* sücü “çakır, bor, şarap”¹²⁸, *TA/29a/4* sücü “tatlı, her şeyin tatlısı”, *TA/17a/4*, *29a/4* sücü “üzümden yapılan bir içki”¹²⁹, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM/4a/9* sücü “şarap”¹³⁰, *KF-*, *KFT/384a/7* sücü “içki”¹³¹, *MS-*, *İM-*, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETÜ. süçig “tatlı; tatlı bir madde; şarap”¹³², Karahan *DLT/205* süçig “şarap” [xamr], *DLT/88* süçig [huwl], *DLT/187* süçüg [şarāb]¹³³, *KB/1170...* süçig “tatlı, içilecek şey, şurup”¹³⁴, *AH-*, *TİEMKT/63v/9*, *118r/6* süçig “tatlı”¹³⁵, *RKT/33/72a3* süçüg “tatlı, hoş, güzel”¹³⁶, *AKT/65/3* süçüg “tatlı”¹³⁷, *AKT/99/2* süçüg “tatlı, lezzetli”¹³⁸, Harezmi *NF 148-17; 149-1; 150-1* süçüg suw “tatlı su”¹³⁹, *KE-*, *ME/208/3* süçi ~ *ME/223/7...* süçüg “tatlı, hoş”¹⁴⁰, *MM-*, *HKT/349a/5* [‘azb] süçüg “acı olmayan, tatlı”¹⁴¹, *İML-*.

Oldukça eski bir içecek adı olan ve Türkçenin tüm tarihî dönemlerinde karşılaşılan sözcük, *Tarama Sözlüğü*’nde süci ~ sücü “şarap; içki içme”¹⁴² anlamlarıyla yer almaktadır.

şarāb

şarāb “Ar. içki”¹⁴³ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ/57* sarı “şarap”¹⁴⁴, *İH-*, *TA-*, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM*, *KF-*, *KFT-*, *MS-*, *İM* şarāb “içilecek şey, şarap”¹⁴⁵, *İN-*, *BV* şarāb, *RH-*, *MG-*, *GT* şarāb “şarab”¹⁴⁶.

¹²⁰ Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyeye Fî'l-Lügati't-Türkiyye*, 107.

¹²¹ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 852b.

¹²² Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III, 495.

¹²³ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 852b.

¹²⁴ Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, 509.

¹²⁵ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 12.12.21, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

¹²⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 244.

¹²⁷ Caferoğlu, *Abū Hayyān, Kitāb al-Idrāk li-lisān al-Atrāk*, 94.

¹²⁸ İzbudak, *El-Idrāk Haşiyesi*, 44.

¹²⁹ Toparlı, vd., *Kitāb-ı Mecmū-ı Tercümān-ı Türki ve Acemî ve Mugālî*, 140.

¹³⁰ Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyeye Fî'l-Lügati't-Türkiyye*, 107.

¹³¹ Açar, “Kitābu Fî'l-Fıkh Bi-Lisānî't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 1063.

¹³² Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 796b.

¹³³ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III, 170.

¹³⁴ Eraslan, vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks*, 411.

¹³⁵ Kök, “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin”, 571.

¹³⁶ Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*, 633.

¹³⁷ Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, 238.

¹³⁸ Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, 241.

¹³⁹ Ata, *Nehcü'l Feradis III (Dizin-Sözlük)*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), 384.

¹⁴⁰ Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, 179.

¹⁴¹ Sağol, *An Inter-Linear Translation of The Qur'an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 142.

¹⁴² Türk Dil Kurumu, *Tarama Sözlüğü*, Erişim tarihi: 12.21.21, < <https://sozluk.gov.tr/?q=s%C3%BCci&aranan=>> >.

¹⁴³ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 250.

¹⁴⁴ Caferoğlu, *Abū Hayyān, Kitāb al-Idrāk li-lisān al-Atrāk*, 87.

¹⁴⁵ Toparlı, *İrşādü'l-Mülük ve's-Selâtin*, 446.

¹⁴⁶ Karamanhoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitāb Gülistān bi't-Türki)*, 363.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT*-, *KB/1060* şerab “içki, şarap”¹⁴⁷, *AH/297* şerab, *TİEMKT/33v/1* şarab “içecek şey”¹⁴⁸, *RKT/34/66b2* şarāb “Ar. içecek”¹⁴⁹, *AKT/131/15* şarab “içecek, içki”¹⁵⁰, Harezmi *NF/364-4; 264-4* şarab¹⁵¹, *KE*-, *ME/69/4, 99/8* şarāb “şarap”¹⁵², *MM*-, *HKT/568a/6* [rahīk] şarāb, *HKT/559a/5* şarāb [şerāb] “içecek şey”¹⁵³, *İML*-.

Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren tarihî kaynaklarda sıklıkla tanıklandırılabilen “şarap” sözcüğü, günümüz Türkçesinde “üzüm veya başka meyve sularını türlü yöntemlerle mayalandırarak elde edilen alkollü içki, mey”¹⁵⁴ anlamında yaşayan bir sözcüktür.

şerbet

şerbet “şerbet, meyve suyu ile şekerli su karıştırılarak yapılan içecek”¹⁵⁵ **Kıpçak** *CC*-, *Kİ*-, *İH*-, *TA*-, *TZ*-, *BM*-, *KK*-, *DM*-, *KF*-, *KFT*-, *MS*-, *İM*-, *İN*-, *BV*-, *RH*-, *MG*-, *GT/343/10* şerbet “şerbet”¹⁵⁶.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT*-, *KB*-, *AH*-, *TİEMKT*-, *RKT*-, Harezmi *NF*-, *KE*-, *ME*-, *MM*-, *HKT*-, *İML*-.

Kıpçak Türkçesi dönemine kadar tarihî kaynaklarda görülmeyen “şerbet” sözcüğü, günümüz Türkçesinde aynı anlamda yaşamaktadır.¹⁵⁷

şire ~ şıra

şıra “Far. şıra, usare”¹⁵⁸, **şire** “şıra, usare”¹⁵⁹ **Kıpçak** *CC/40a/17* şıra “şarap”¹⁶⁰, *Kİ*-, *İH*-, *TA*-, *TZ*-, *BM*-, *KK*-, *DM*-, *KF*-, *KFT*-, *MS*-, *İM/414b/7* şirā “Far. şıra, usare”¹⁶¹, *İN*-, *BV*-, *RH*-, *MG*-, *GT/343/10* şerbet “şerbet.”¹⁶²

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT*-, *KB/2550* şire “(F.) şıra”¹⁶³, *AH*-, *TİEMKT*-, *RKT*-, Harezmi *NF*-, *KE*-, *ME*-, *MM*-, *HKT*-, *İML*-.

şüşüş

şüşüş “kuru üzümünden yapılan bir tür şarap”¹⁶⁴ **Kıpçak** *CC*-, *Kİ*-, *İH*-, *TA*-, *TZ*-, *BM*-, *KK/70b/13* şüşüş “kuru üzümünden yapılan bir tür şarap”¹⁶⁵, *DM*-, *KF*-, *KFT*-, *MS*-, *İM*-, *İN*-, *BV*-, *RH*-, *MG*-, *GT*-.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT*-, *KB*-, *AH*-, *TİEMKT*-, *RKT*-, Harezmi *NF*-, *KE*-, *ME*-, *MM*-, *HKT*-, *İML*-.

tlā

¹⁴⁷ Eraslan, vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks*, 415.

¹⁴⁸ Kök, “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin”, 572.

¹⁴⁹ Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*, 636.

¹⁵⁰ Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII Yüzyıllar)*, 243.

¹⁵¹ Ata, *Nehcü'l Feradis III (Dizin-Sözlük)*, 386.

¹⁵² Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, 180.

¹⁵³ Sağol, *An Inter-Linear Translation of The Qur'an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 143.

¹⁵⁴ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim tarihi: 13.12.2021, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

¹⁵⁵ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 251.

¹⁵⁶ Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi't-Türki)*, 364.

¹⁵⁷ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim tarihi: 20.12.2021, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

¹⁵⁸ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 253.

¹⁵⁹ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 253.

¹⁶⁰ Argunşah ve Güner, *Codex Cumanicus*, 561.

¹⁶¹ Toparlı, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, 447.

¹⁶² Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi't-Türki)*, 364.

¹⁶³ Eraslan, vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks*, 416.

¹⁶⁴ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 255.

¹⁶⁵ Toparlı, vd., *El-Kavâninü'l-Küllîyye Li-zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, 125.

tlā Ar. “üzüm şırası kaynatıldıktan sonra üçte birlik kısmından daha az kalanına verilen ad; üzüm suyundan elde edilen şarap”¹⁶⁶ Kıpçak *CC-*, *Kİ-*, *İH-*, *TA-*, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM-*, *KF-*, *KFT/386a/24-25* *tlā* “üzüm suyunu kaynatmaktan dolayı üçte bir oranından azalan şarap”¹⁶⁷, *MS-*, *İM/414b/8* *tlā* “üzüm şıresi kaynatıldığında üçte birlik kısmından daha az kalanı”¹⁶⁸, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETü.-, Karahan DLT, KB-, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*

İncelememizde yalnızca Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen *tlā* içeceği, KFT’de aşağıdaki gibi tarif edilmiştir:

“Kaçan üzüm suyunı bişürseler 21) hattā ol sunun ülüşü kidse 22) üç ülüşinden ana **tlā** dirler Ba’zı 23)lar eyiddiler kaçan 25) bişmek birle 24) şülüşi kidse aña **tlā** dirler.” [KFT/386a/22-25]¹⁶⁹

Sonuç

Türk kültür tarihinin erken dönemlerinde *içgü* ve daha geç dönemlerinde *içmek* ile ifade edilen içeceklerin genel adı Kıpçak Türkçesi döneminde anlam daralmasına uğrayarak *KK*’de *içmek* “eritilmiş şeker şerbeti” anlamında da kullanılmıştır.

Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinin söz varlığında görülen içecek adlarının metinlere dağılımı göz önünde bulundurulduğunda en sık karşılaşılan içecek adlarının çağır *BV*, *İH*, *İM*, *KFT*, *RH*, *TA* (6); ayran *BM*, *DM*, *GT*, *TA*, *TZ* (5); boza *DM*, *KFT*, *Kİ*, *KK*, *TA* (5) ve kıımız *DM*, *İH*, *İM*, *Kİ*, *TZ* (5) olduğu görülmektedir. Bu sırayı şarāb *BV*, *GT*, *İM* (3); bor *CC*, *İH*, *TA* (3); şağır *DM*, *KK*, *TZ* (3); akımı *DM* (1); bāzık *İM*, *KFT* (2); çağır *CC*, *RH* (2); içmek (I) *DM*, *KK* (2); nebīz *İM*, *KFT* (2); seker *İM*, *KFT* (2); şorma *DM*, *Kİ* (2); süci *DM*, *İH* (2); *tlā* *İM*, *KFT* (2) takip etmektedir. Bilinen metinler arasında yalnızca Kıpçak dönemine özgü içecek adları ise “hamr *GT* (1); içmek (II) *KK* (1); kumlak *TA* (1); rāh *GT* (1); şabūh *GT* (1); sarı *Kİ* (1); sücü *TA* (1); şerbet *GT* (1); şıra *CC* (1); şire *İM* (1); şüşüş *KK* (1)” olarak sıralanabilir. Elde edilen bulgular neticesinde Kıpçak Türkçesi dönemine özgü içecek adlarındaki çeşitliliğinin azımsanamayacak ölçüde olduğu söylenebilir. Döneme özgü “hapaks” içecek adlarının bilgisi özellikle dönemin fıkıh kitaplarından edinilebilmektedir.

Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen içecek adlarının köken bakımından dağılımına bakıldığında Türkçe sözcüklerin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Metne dağılımı yaklaşık %65,5 oranında olan Türkçe içecek adları ayran (Tr.), akımı (Tr.), bor (Tr.), boza (?Tr.), çağır (Tr.), çağır (Tr.), ečki (Tr.), içmek (I) (Tr.), içmek (II) (Tr.), kıımız (Tr.), kumlak (Tr.), şağır (Tr.), sarı (Tr.), seker (Tr.), şorma (Tr.), süci (Tr.), sücü (Tr.), susun (Tr.), şüşüş (Tr.); metne dağılımı yaklaşık %27,5 oranında olan Arapça kökenli içecek adları bāzık (Ar.), hamr (Ar.), nebīz (Ar.), rāh (Ar.), şabūh (Ar.), şarāb (Ar.), şerbet (Ar.), *tlā* (Ar.); metne dağılımı yaklaşık %7 oranında Farsça kökenli içecek adları şıra (Far.) ve şire (Far.) olarak belirlenmiştir. Bunlar arasında köken bakımından tartışmalı sözcüklerden biri olan *boza* içecek adı günümüz Türkçesine ulaşabilmiş sözcüklerden birisidir.

Bazı içeceklerin ad yapımında, kullanılan malzemenin adı, tüketimi sırasında gerçekleştirilen eylem ve içeceğin tadı gibi unsurlar etkili olmuştur. Başlangıçta bitki adıyla, sonradan anlam değişmesi ile içecek adı olan kumlak “şarap”, eylemden (s:or- “emmek, içine çekmek”) türetilen şorma ve içeceğin tadını yansıtan süci ~ sücü “tatlı; şarap” bahsi geçen ad yapım yolları için verilebilecek örneklerdendir.

¹⁶⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 273.

¹⁶⁷ Ağa, “Kitābu Fi’l-Fıkh Bi-Lisāni’t-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 1073.

¹⁶⁸ Toparlı, *İrşādü’l-Mülük ve’s-Selātīn*, 454.

¹⁶⁹ Ağa, “Kitābu Fi’l-Fıkh Bi-Lisāni’t-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 844.

DM'de geçen işlemek “içilecek şey” ve sağır “içki” sözcüklerinde /ç/ ~ /ş/ nöbetleşmesi görülmüştür. Bu sözcükler Kıpçak dönemi metinlerinde içmek ~ işlemek ve çağır ~ çaķır ~ sağır gibi çeşitli biçimlerde görülmektedir.

Kıpçak dönemi sözcük varlığı içerisinde yer alan “ayran, boza, kımız, şarap, şerbet ve şıra” içecek adları ve sor- eylemi günümüz Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir. Bunlar arasında “ayran, boza, kımız, şerbet” gibi içecek adları yalnızca Türk dünyasında değil, dünya genelinde bilinen içecek adlarıdır. Türk kültürüne olduğu kadar dünya kültür mirası için de son derece önemli içecek adlarının günümüz Türk lehçelerindeki görünümü, bu adlardan gelişen çeşitli atasözü ve deyimler, sözcüklerin geçirdikleri anlam evreleri de bir başka inceleme konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısaltmalar

AH: Atabetül Hakayık

AKT: Orta Asya (Anonim Kur'an Tercümesi)

Ar.: Arapça

BM: Kitâbu Bulgatu'l-Müşâtâk Fî Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak

BV: Baytaratu'l-Vâzih

CC: Codex Cumanicus

DLT: Divânu Lugati't-Türk

DM: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye.

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

ETü.: Eski Türkçe

Far.: Farsça

gen.zm.s.-f.: geniş zaman sıfat-fiili

GT: Gülistan Tercümesi

HKT: Harezm Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi

İH: El-İdrâk Haşiyesi

İM: İrşâdu'l-Mülük ve's-Selâtin

İN: Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb

İML: İbn-i Mühennâ Lugatı

KB: Kutadgu Bilig

KE: Kısasu'l-Enbiyâ

KF: Kitâb fî'l-Fıkh

KFT: Kitâb Fî'l-Fıkh bi'l-Lisani't-Türki

Kİ: Kitabu'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk

KK: El-Kavanînu'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lugati't-Türkiyye

ME: Mukaddimetu'l Edeb

MM: Mu'inü'l-Mürid

MS: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindi
NF: Nehcü'l Ferâdis
RH: Kitâb fi Riyazati'l-Hayl
RKT: Rylands Kur'an Tercümesi
TA: Kitâb-ı Mecmu'-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali
TİEMKT: Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi
TMEN: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen
TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye
TDK: Türk Dil Kurumu
vd.: ve diğerleri

KAYNAKLAR

- Ağar, M. Emin. “Baytaratü'l-vâzih: İnceleme-metin-indeks”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1986.
- Ağar, M. Emin. “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1989.
- Akalın, Mehmet. *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.
- Argunşah, Mustafa ve Galip Güner. *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Ata, Aysu. *Şişaşı'l-Enbiyâ II (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Ata, Aysu. *Nehcü'l Ferâdis III (Dizin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Ata, Aysu. *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Atalay, Besim. *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945.
- Battal, Aptullah. *İbn-i Mühennâ Lûgati*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988.
- Berbercan, Mehmet Turgut, “Tarihî Türk Lehçelerinde Geçen Bazı İçecek Adları Hakkında Leksikal Tespitler”. *Turkish Studies*. C. 5, S. 4 (2010): 914-929.
- Berta, A. *Deverbale Wortbildung im Mittelteutschisch-Türkischen*. Wiesbaden, 1996.
- Bilgin, Azmi, Necmettin Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 20.12.2021 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/kipcaklar#2>>.
- Borovkov, Aleksandr K. *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII Yüzyıllar)*. Çeviren: Halil İbrahim Usta. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2002. [=AKT]
- Büngöl, Rüştü N. *Hüseyin Bin Ahmet Erzurumî, Kitabı-Riyazati-Hayil*. Konya: Ülkü Basımevi, 1944.
- Caferoğlu, Ahmet. *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.

Clauson, S. Gerard.. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.

Çetin, Engin, “Divanü Lügati’t-Türk’teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.14, S. 2 (2005):185-200.

Dankoff, Robert, James Kelly. *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III. Harvard University Printing Office, 1982.

Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. (Band I-IV)*. Wiesbaden, 1963-1975. [=TMEN]

Eraslan, Kemal, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce. *Kutadgu Bilig III: İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.

Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon* (Cilt I-II). Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1991.

Fındık, Ayşe Şeyma. “Kıpçakçada Süt ve Süt Ürünleri ile İlgili Sözcükler”, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*. C.5, S.2, (2020): 1-17.

İzbudak, Veled. *El-İdrāk Haşiyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Devlet Basımevi, 1936.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi’t-Türkî)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989.

Kovács, Szilvia. “Kipchak”, *Encyclopaedia of Islam, THREE*, Ed.: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson. Erişim tarihi: 19.12.2021 <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_35613>.

Kök, Abdullah. “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin” (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, 2004.

Lessing, Ferdinand D. *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Nadelyayev, V. M. *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1969.

Özyetgin, A. Melek. *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.

Özyetgin, Ayşe, Melek. *Kitâb ’ul-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve*. Ankara: Köksav Yayınları, 2001.

Sağol, Güliden. *An Inter-Linear Translation of The Qur’an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*. Cambridge, USA: Harvard University, 1995.

Steingass, Francis J. *A Comprehensive Persian-English Dictionary (New Reprint)*. Beirut: Librairie Du Liban, 1975.

Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat (Cilt 1 A-E)*. İstanbul-Wien: Simurg-Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2002.

Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

Toparlı, Recep, M. Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık. *Kitâb-ı Mecnû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Toparlı, Recep, Mustafa Argunşah. *Mu'inü'l-Mürid*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Toparlı, Recep, Sadi M. Çögenli, Nevzat H. Yanık. *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-zabtî'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

Toparlı, Recep. *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.

Toparlı, Recep. *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

TDK, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim tarihi: 13.12.2021, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

TDK, Tarama Sözlüğü, Erişim tarihi: 12.21.21, < <https://sozluk.gov.tr/?q=s%C3%BCci&aranan=>> >.

Ünlü, Suat. “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2004.

Üstün, Çağatay. “Eski Bir Türk İçeceği: Kımız (Koumiss)”. *Türklük bilimi Araştırmaları Dergisi*. S. 26 (2009): 247-255.

Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Zajaczkowski, Ananiasz. *Manuel Arabe de la Langue des Turcs et des Kiptchaks (Époque de L'état Mamelouk)*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1938.

		TARİHİ KIPÇAK TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ																
Sözcük	Anlamı	SÖZLÜK VE GRAMERLER								FİKİH KİTAPLARI				OKÇULUK VE ATLAR				EDEBİ ESER
		CC	BM	DM	İH	Kİ	KK	TA	TZ	İM	KF	KFT	MS	İN	BV	MG	RH	GT
aķmık	boza	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
ayran	ayran	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
bāzık	Ar. şıra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
bor	şarap, içki	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
boza	darı, buğday veya arpadan yapılan bir içki	-	-	+	-	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
böz	içki	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
çağır	şarap	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
çaķur	şarap	-	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-
ečki	içki	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
hamr	Ar. Şarap	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
işmek (I)	içilecek şey	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
işmek (II)	eritilmiş şeker şerbeti	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ķımız	kısrak sütü, bir tür içki	-	-	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
ķumlaķ	şarap	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nebīz	Ar. hurma ve arpadan yapılan bir tür içki	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
rāh	Ar. Şarap	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
şabūh	Ar. sabahleyin içilen içki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
sarı	şarap	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
seker	kaynamış hurma suyu	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
şorma	bir cins içki, boza	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
süçi	üzümnden yapılan şarap, içki	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
süçü	üzümnden yapılan şarap, içki	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
şagır	şıra, şarap	-	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
şarāb	Ar. İçki	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+
şerbet	Ar. şerbet; meyve suyu ile şekerli su karıştırılarak yapılan içecek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
şıra	Far. şıra, usare	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
şire	Far. şıra, usare	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
şüşüş	kuru üzümünden yapılan bir tür şarap	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
tıla	Ar. üzüm şırası kaynatıldıktan sonra üçte birlik kısmından daha az kalanına verilen ad; üzüm suyundan elde edilen şarap	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-

Ek: Tarihi Kıpçak Türkçesi Dönemi Eserlerinde Yer Alan İçecek Adlarının Döneme İlişkin Metinlere Dağılımı